

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЧАСУ ТА ПРОСТОРУ В ОПОВІДАННІ «ГУСЕНЯТКО» М. ВІНГРАНОВСЬКОГО

Простір і час належать до фундаментальних понять культури та мислення, які знаходять відбиття в художньому дискурсі. Мета статті – дослідити особливості художнього простору й часу та мовні засоби їхнього вираження в мові малої прози М. Вінграновського (на матеріалі оповідання «Гусенятко»). Як показує дослідження, М. Вінграновський переважно вдається до відтворення циклічності часу. Образи пір року і частин доби є найбільш частотними. У творі ширше представлений горизонтальний простір, відповідно й лексика виражає земні реалії. Вертикальний та горизонтальний простір взаємодіють і становлять цілісний світ у художньому дискурсі.

Ключові слова: хронотоп, час, простір, мовна картина світу, номінації простору та часу

Skydan M. S. Language Means of Expression of Time and Space in the Story «Huseniатko» (“Gosling”) by M. Vinhranovskyi. Space and time are fundamental concepts of culture and thinking that are reflected in artistic discourse. The relevance of the study is due to the need to analyse the lexico-semantic field of space and time in the text of the story as a separate fragment of the linguistic picture of the world, and the fact that the specificity of space and time in the work of M. Vinhranovskyi is little studied. The purpose of the article is to research peculiarities of artistic space and time and linguistic means of their expression in the language of the small prose by M. Vinhranovskyi (based on the material of the story “Huseniатko” (“Gosling”)). About a hundred artistic contexts with the value of space and time were used for the analysis. The peculiarities of the expression and functioning of space and time in artistic discourse are explored in the work. The lingual means of expressing time and space do not fully coincide with those of traditional grammar. It is a broader grammatical and contextual complex of tools aimed at performing a single discursive function. According to the study, M. Vinhranovskyi mainly resorts to the reproduction of cyclicity of time. Accordingly, the images of the seasons and parts of the day become important. Images of the seasons and parts of the day are the most frequent, conveying the idea of cyclicity, the length of time. Temporal images appear as objects of depiction, so metaphorical and metonymic contexts with temporal semantics are indicative. The artistic space in the analysed work can be divided into horizontal (lower) and vertical (upper). Horizontal space is more widely represented in the work; the space of the earth, which contains all the realities that characterize it. Accordingly, vocabulary expresses earthly realities. Vertical and horizontal space interact and form a holistic world. The symbiosis of temporal-spatial lingual images

is indicative, reflecting the complete artistic expression of the linguistic picture of the world of M. Vinhranovskyi.

Key words: *chronotope, time, space, language picture of the world, categories of space and time.*

Вступ

Подана розвідка присвячена виокремленню й аналізу номінацій простору та часу в мові оповідання «Гусенятко» М. Вінграновського. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю аналізу лексико-семантичного поля простору та часу в тексті оповідання як окремого фрагмента мовної картини світу, а також тим, що специфіка простору та часу у творчості М. Вінграновського мало вивчена. Є невелика кількість досліджень, які торкаються саме малої прози письменника, це, зокрема, розвідки М. Слабошпицького (1986), Л. Стороженко (2011), М. Собчук (2006), Н. Трефяк (2008) та ін.

Мета розвідки – дослідити особливості художнього простору та часу та мовні засоби їх вираження в малій прозі М. Вінграновського (на матеріалі оповідання «Гусенятко»).

Методи та методики дослідження

Окреслена мета й визначені завдання зумовили застосування методу лінгвістичного спостереження й описово-аналітичного методу, прийому суцільної вибірки (у процесі добору ілюстративного матеріалу), а також методу семантико-стилістичного аналізу (з'ясування художньо-виражальних можливостей розглядуваних одиниць).

Для аналізу було залучено близько ста художніх контекстів зі значенням простору та часу.

Результати та дискусії

Простір і час належать до фундаментальних понять культури, які відіграють важливу роль у людському мисленні. На думку М. Ахундова, ці поняття настільки фундаментальні, що на певному етапі розвитку культури вони розглядалися як генетичний початок світу (Ахундов, 1982: 67).

У концептуальній картині світу, яку відбито в мовній, поряд із такими властивостями, як переривчастість і безперервність, суперечливість, до найбільш загальних властивостей простору та часу відносять структурність, протяжність, тривимірність простору, одно-

вимірність, односпрямованість і незворотність часу. Специфічними властивостями простору є симетрія й асиметрія, конкретна форма та розміри, місце розташування, відстань між тілами, просторовий розподіл речовини й поля, межі, що визначають різні системи.

Про категорію простору й часу як про дві основні форми буття, які не можна розривати одну від одної і протиставляти, говорить М. Новікова. Дослідниця зазначає, що художній час і простір – це органічні частини будь-якого художнього твору, «найважливіші характеристики художнього образу, які забезпечують цілісне сприймання моделюючої дійсності й організуючу композицію твору» (Новікова, 2003: 60).

Про це свого часу зазначав М. Бахтін: «У літературно-художньому хронотопі має місце злиття просторових і часових прикмет у конкретне ціле. Час тут «згущується, ущільнюється, стає художньо зрілим» простір інтенсифікується, втягується в рух часу, сюжету, історії» (Бахтин, 1975: 235).

Дослідження М. Бахтіна про час і простір започаткували актуальність цієї теми, і до сьогодні цю тему активно досліджують і вивчають. М. Батхіну належить термін *хронотоп*, який активно вживають дослідники, аналізуючи художній твір. *Хронотоп* М. Бахтін розумів як взаємозв'язок часових і просторових відношень, що художньо за-своєні в літературі. (Бахтин, 1975: 234).

Мовні засоби вираження часу та простору не збігаються повністю з наявними в традиційній граматиці. Це ширший граматико-контекстуальний комплекс засобів, направлений на виконання єдиної дискурсивної функції. Дискурсивні (текстові) час та простір забезпечуються функціонуванням засобів, що належать до різних рівнів мови. До них належать передусім граматичні форми дієслова, прислівники часу й місця, прийменникові й безприйменникові конструкції іменників із темпоральною та топонімічною семантикою.

Як показує дослідження, М. Вінграновський переважно вдається до відтворення циклічності часу. Відповідно набувають важливого значення образи пір року та частин доби.

У мові аналізованого твору «Гусенятко» активно функціонують конкретні назви, пов'язані із добовим колообігом: *Надходить ніч...*, *До ранку добереться...* та ін. Цікавим є суміщення образів пір року та частин доби, як наприклад: *...летить вона вільно над осінньою*

ніччю. Прямими часовими маркерами є, як правило, прислівники: **...вночі** гуси мали відлітати; **...чоловік...зранку** подався політати.

Темпоральні назви, що належать до інших частин мови, функціонують переважно в образних контекстах. Зокрема, це метафори на позначення часових меж: **...народилися ще у травні, весною**, коли й треба, а воно – **восени, сьогодні**, коли **іній** цвіте на зеленім лататті.... У наведеному контексті специфічно відтворюються не лише зорові відчуття, а й температурні через образну конструкцію **коли іній цвіте**. Використовуючи прийом синтаксичного паралелізму, М. Вінграновський метафорично змальовує швидкоплинність літа.

Злиття часу з простором є найвідчутнішим у таких словообразах: *Між очеретом за лугами при озимині з прощального низького сонця вилетів з дітьми гусак; заплава замерзне*. Тут автор апелює до природного розуміння циклічності часу: настання вечора передається за допомогою влучних епітетів, а дієслівна форма в другому контексті вказує на настання зими.

Майстерно використовує М. Вінграновський дієслівні словоформи для лаконічного змалювання добового часу: *Лети повечеряй*. Так само передається і тривалість пори року: *Зимувати з малим*.

У мові аналізованого твору широко представлені експліканти природного часу: *І старій гусці...*, *вона молодію злетіла у перший свій вирій...*, *...під молодими жовтими дзьобами...*, *...старих гусей не було...* При цьому вираження віку передається через трансформовану модель: *...доки воно підросте та стане на крила*. Автор змінює компонент сталої сполуки *стати на ноги*, щоб наблизити фразеологізм до реалій життя птахів.

Цікавим є вираження біологічного віку через сполуки з вказівкою на пору року: *Гуска лишалася на пізнім своїм осіннім яйці*, *...глянув на пізню свою осінню дитину*. Глибоким ліризмом пройняті ці контексти, де осінь є не просто частиною року, а символом невідвротної кінечності.

Створюючи образи тварин, які змальовуються з душевною теплою та м'яким гумором, автор наділяє їх умінням думати й говорити. Інколи в їх внутрішньому мовленні функціонують назви пір року. Використання видозміненого фразеологізму *зима на носі* зафіксовано в оповіданні «Гусенятко»: *А тут на дзьобі уже зима, заплава замерзне – що тоді? Зимувати з малим?* Автор вдається до лексичної

трансформації сталої сполуки, що робить її органічною для мовлення птахів.

Іноді автор розтлумачує темпоральний епітет, якщо він функціонує у внутрішньому мовленні птахів: *І старій гусці вперше не заходилося жити, Вона вважала себе довголітньою, бо прожила вже три літа і три зими* або *Та й чоловік її – молодий, на вирій молодший від неї....*

Художній простір в оповіданні «Гусенятко» можна умовно поділити на горизонтальний (нижній) і вертикальний (верхній). Горизонтальний простір – це простір землі, на якому містяться всі реалії, що його характеризують. До нижнього простору відносимо такі номінації: *поле, плавні, гніздо, луги, очерети, заповідник*, що означають географічні поняття, а також назви на позначення водного простору: *заплава, море, ріка, вода*, які найчастіше вживаються в аналізованому тексті.

Де кілька разів автор вдається до уточнення місця дії з метою підсилення та уточнення просторового сприйняття: *Знизу, з заплави, покотило волохатими хвилями..., Над очеретом бери праворуч вище..., ...за очеретом в засідці вже троє, З поля від озимини таракнуло..., Між очеретом за лугами при озимині....*

Для підсилення відчуття сімейності та вразливості дитинства М. Вінграновський вдається до використання локальних просторових образів: *...гусенятко обсихало під маминим крилом..., Під крило його не візьмеш і на спину не покладеш..., Гуска лишалася на пізнім своїм осіннім яйці.*

Вертикальний простір у мові твору М. Вінграновського обмежується переважно лексемами *повітря, небо, сонце* (це глибокий верхній простір).

Художнє осмислення верхнього простору яскраво відбито в метафоричній сполуді *повітря зашуміло*, а епітет у контексті *З горіхового неба* не тільки вказує на вечірній час події, а й на осінню пору року, коли досягають горіхи.

Вертикальний та горизонтальний простір взаємодіють і становлять цілісний світ. Так, наприклад, контекст *Летіти з дітьми через три моря...* розкриває суміщення горизонтального простору – *моря* та вертикального – *летіти* (у небі). Аналогічно функціонують сполуки *...подався політати над полем..., ...з очеретів піднялася..., ...злетіла у перший свій вирій через три моря....*

Проміжним виміром між верхнім та нижнім простором у мові аналізованого оповідання є *мряка*. Так, у контексті *Гуска повела їх крізь мряку у небо...* мряка є посередником між небом і землею. Тим цікавішим є поєднання часово-просторового контексту *Надходить ніч і мряка*.

Висновки

Отже, вираження природного часу й простору досить важливе для художнього дискурсу М. Вінграновського в оповіданні «Гусенятко». Образи пір року і частин доби є найбільш частотними, передають ідею циклічності, протяжності часу. Часові образи постають як об'єкт змалювання, тому показовими є метафоричні і метонімічні контексти з темпоральною семантикою. Простір в аналізованому творі – це переважно горизонтальний світ, розташований на землі. Відповідно й лексика виражає земні реалії. Показовим є симбіоз часопросторових мовообразів, що відбиває цілісне художнє вираження мовної картини світу М. Вінграновського.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахундов М. Д. Концепции пространства и времени: истоки, эволюция, перспективы. Москва : Наука, 1982. 222 с. 2. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных литератур. Москва: Художественная литература, 1975. 504 с. 3. Вінграновський М. С. Вибрані твори: у 3 т. Тернопіль: Богдан, 2004. Т. 3. 400 с. 4. Ільницький М. Світогляд і талант. *Українська мова та література в школі*. 1980. Вип. 3. С. 15–24. 5. Новикова М. Л. Хронотоп как отстранённое единство художественного времени и пространства в языке литературного произведения. *Филологические науки*. 2003. № 2. С. 60–69. 6. Салига Т. Ю. Микола Вінграновський. Літературно-критичний нарис. Київ : Рад. письменник, 1989. 167 с. 7. Слабошпицький М. Сюжет нервів, вболівань, радості. *Вітчизна*. 1986. № 11. С. 176. 8. Собчук Л. В. Проза Миколи Вінграновського і проблеми художньої майстерності : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06. Тернопіль, 2004. 19 с. 9. Стороженко Л. Г. Художні особливості повістярської спадщини М. Вінграновського. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. 2011. N 936. Сер.: «Філологія». Вип. 61. С. 147–153. 10. Трефяк Н. Образний світ прози Миколи Вінграновського. *Вісник. Івано-Франківськ*, 2008. Вип. 17–18: Філологія (літературознавство). С. 240–246.

REFERENCES

1. Akhundov, M. D. (1982). *Kontseptsii prostranstva i vremeni: istoki, evolyutsiya, perspektivy*. [Concepts of space and time: origins, evolution, perspectives]. Moskva [in Russian]. 2. Bakhtin, M. (1975). *Voprosy literatury i estetiki. Issledovaniya raznykh literatur*. [Issues of literature and aesthetics. Studies of different literatures]. Moskva [in Russian]. 3. Vingranovskiy, M. S. (2004) *Vibrani tvori* [Selected works]. (Vol. 3). Ternopil

[in Ukrainian]. 4. **Ilnytskyy, M.** (1980). Svitohlyad i talant. [World outlook and talent]. *Ukrayinska mova ta literatura v shkoli – Ukrainian language and literature at school*, 3, 15–24 [in Ukrainian]. 5. **Novykova, M. L.** (2003). Khronotop kak ot-stranennoe edynstvo khudozhestvennoho vremeny y prostranstva v yazyke lyteraturnoho proyzvedenyya. [Chronotope as a removed unity of artistic time and space in the language of a literary work]. *Filologicheskiye nauki – Philological sciences*, 2, 60–69 [in Russian]. 6. **Salyha, T. YU.** (1989). Mykola Vinhranovskyy. Literaturno-krytychnyy narys. [Nikolai Vingranovsky. A literary-critical essay]. Kyiv [in Ukrainian]. 7. **Slaboshpytskyy, M.** (1986). Syuzhet nerviv, vbolivan, radosti. [A plot of nerves, ailments, joy]. *Vitchyzna – Homeland*, 11, 176 [in Ukrainian]. 8. **Sobchuk, L. V.** (2006). *Proza Mykoly Vinhranovskoho i problemy khudozhnoyi maysternosti*. [Mykola Vingranovskys prose and problems of artistic skill]. Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka [in Ukrainian]. 9. **Storozhenko, L. H.** (2011). Khudozhni osoblyvosti povistyarskoyi spadshchyny M. Vinhranovskoho. [Art features of the historical legacy of M. Vingranovsky]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina – Bulletin of the VN Kharkiv National University Karazin*, 936, 147–153 [in Ukrainian]. 10. **Trefyak, N.** (2008). Obraznyy svit prozy Mykoly Vinhranovskoho. [The figurative world of Nikolai Vingranovsky's prose]. *Visnyk – Bulletin*, 17–18, 240–246 [in Ukrainian].

Скидан Марина Сергіївна – аспірант кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Вул. Валентинівська, 2, Харків, 61168, Україна.

Tel. +38 063 459 68 88

E-mail: marinaskidan22@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6123-3479>

Skydan Maryna Sergiivna – Postgraduate Student, Ukrainian Language Department, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Valentynivska Str., 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

Надійшла до редакції 22 жовтня 2019 року